

Språklig genusmedicin

Gen ett viktigt, generativt morfem

Genus går tillbaka på *gen*, ett urgammalt, grundläggande morfem, som kan spåras i en mängd ord: *kön*, *konung*, *kvinn*a, *gonad* och *gonorrhé* förutom de lättare genomskådade *genetik*, *genitiv* och *genitalier*.

HANS NYMAN
tidigare språkrådgivare vid Svenska Läkaresällskapet, Stockholm

II Drottning Silvia invigde i januari 2003 ett forskningscentrum för genusmedicin vid Karolinska institutet. Här kommer man att studera könets betydelse för andra sjukdomar än könssjukdomar, alltså sådana som inte drabbar reproduktionsorganen. Det handlar t ex om hjärtinfarkt och slaganfall. Att lägga rent språkliga perspektiv på en sådan händelse kan förefalla inskränkt till och med för en språksida. Dock sätter den strålkastarljus på det latinska ordet *genus*, ett intressant och innehållsrikt begrepp såväl i allmänspråket som i många fackspråk.

Morfemet *gen* är urgammalt och grundläggande och dyker i olika skepnader upp i alla indoeuropeiska språk. Dess ursprungliga innebörd är 'alstra', 'frambringa', 'föda' och som substantiv 'avkomma', 'släkte', 'kön'. För medicinens vidkommande omfattar det allt som innehålls i begreppet reproduktion och en hel del ytterligare.

I ursprungsbeläktade morfem brukar ljudkombinationen g-n i latin och grekiska motsvara k-n i våra germanska språk. Det latinska *gen* är etymologiskt identiskt med svenskans *kön*, engelskans *kin* och tyskans *Kind*, för att ta några i mängden. Även vårt *konung* är avlett av samma morfem och betydde från början 'man av förnäm härkomst'. Det latinska *genu* realiseras i grekiskan som *gon* (t ex i gonartros) och i svenskan som *knä*. Den anatomiska termen för *kind* var i latinet *gena* (*bucca* betydde 'den uppblåsta kinden', alltså egentligen hålrummen i munhålan; termens uttal medför ju gärna en vidgning av kinderna). Motsvarande grekiska morfem var *gnath*, som i klassisk grekiska betydde både 'kind(ben)' och 'käke'. Terminologin har som bekant stannat för den senare innebörden.

Samma konsonantlikhet visar att morfemet *kun* i *kunna* och *kunskap* har samma ursprung som grekiskans *gn* i t ex *gnosis*, 'kunskap'. En *diagnos* är en

säker kunskap liksom en *prognos* är en kunskap i förväg. Låt oss slutligen inte glömma det viktigaste, utan vilket nämnda centrum aldrig hade blivit in- vikt: *kvinnan*. Hon bär hos oss ett namn som i grekiskan hade formen *gyn(aik)*, i engelskan *queen* och i danskan *kone*.

Tillbaks till *genus* med betydelse som 'härkomst', 'släkte', 'kön' m fl. De närmaste släktingarna i klassisk grekiska var substantivet *genesis*, 'härkomst', och adjektivet *genetikos*, 'som har med härkomst att göra'. De försvenskade formerna känns lätt igen, den första *genes* förekommer ju ofta som suffix, t ex i *patogenes*, 'sjukdomsuppkomst'. Adjektivet har givit svenska termer som *genetisk*, *genetik* och *genetiker*. I klassisk grekiska fanns även *genealogia*, då med betydelsen 'stamträd'. Den moderna (från ca 1910) nybildningen en *gen*, flera *gener* använder naturligtvis detta morfem. Varianten *gon* betydde 'avkomma' men också 'kön'. Den senare betydelsen lever idag i t ex *gonad* och *gonorrhé*. Förra året fick jag det senare översatt till 'vatten i knäna' på ett prov i medicinsk terminologi. Tolkningen godkändes inte, även om den rent språkligt tydligt är oantastlig.

Det latinska neutrala substantivet *genus*, i genitiv *generis*, har sin stam på *gener-* och tillhör en ovanlig böjningstyp. Till samma grupp hör *latus*, *lateris*, 'sida', och *ulcus*, *ulceris*, 'sår'. De helt dominerande betydelseerna i svenskan, i både allmänspråk och fackspråk, är 'alstring' och 'släkte'. En tumör kan *generera* metastaser, broskskivor kan *degenerera*, dvs 'urarta', egentligen 'ur-släktas', 'falla ur släktet', och *generation* är ett vardagsord för 'släkte', 'släktled'. Djur, växter och bakterier har ett släktnamn, *genus*, och ett artnamn, *species*. Det *generella* är det allmänna, det *speciella* det enskilda. Läkemedlens *generiska* namn betecknar substansen, allmän för flera enskilda preparat, och ett *generikum* är som bekant en kopia med samma verksamma substans som originalläkemedlet.

I några ord har *genus* fått en klart positiv nyans. Latinets *generosus* betydde

'av ädel börd', 'förnäm'. En *generös* person är fortfarande ädel, även om dennes börd kan vara högst växlande.

Termen *genus* har i naturvetenskaplig terminologi blivit ganska avkönad. I sådant sammanhang används i stället *sexus*. Men könsbetydelsen har levt undanskymd på ett område där associationer till sex känns långsökta, nämligen i grammatiken. De indoeuropeiska språken har haft egenheten att beköna de flesta döda ting, att göra dem maskulina eller feminina. De som hamnade på den överblivna kartan fick genusbeteckningen *neutrum*, dvs 'intetdera'. Moderna termer som *genusforskning*, *genusvetenskap* och *genusmedicin* har alltså i någon mån återuppväckt en slumrande betydelse. Engelskans *gender* har varit förebilden. Det handlar här om könet bortkopplat från de reproduktiva funktionerna, ofta om socialt kön och könsroller. Modern feminism, oavsett hur den tar sig ut, intresserar sig avgjort mer för *genus* än för *sexus*.

Till grammatiken hör också *casus genitivus*. *Genitiv* brukar ju kallas 'ägandeformen', dvs ett kasus (= 'fall') som anger 'härkomsten', 'upphovet' i vid mening. Samma latinska stam *genit-* finns i adjektivet *genitalis*. Betydelsen befinner sig här undantagsvis kvar på *sex*-området. Vi känner igen det i den latinska pluralen *genitalia* med försvenskningen *genitalier*. De båda adjektiven *genitivus* och *genitalis*, formellt nästan identiska men semantiskt så avlägsna, visar något av spännvidden i vårt gamla morfem *gen*.